

Lauri Vahtre   Mart Nutt

Lähiajalugu III

Gümnaasiumiõpik

**20. sajandi arengu põhijooned:
Eesti ja maailm**

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Lauri Vahtre, Mart Nutt

Lähiajalugu III. 20. sajandi arengu põhijooned: Eesti ja maailm. Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Toomas Hiio, Sigrid Abiline

Toimetaja Katrin Martsik, Tarvo Siilaberg

Keeletoimetaja Piret Pöldver

Kujundaja Heisi Väljak

Kaardid, skeemid Heisi Väljak

Küsimused koostanud Marilyn Mägi, Tarvo Siilaberg

Fotod ja illustratsioonid

Mauruse pildikogu, Shutterstock, AOP/Corbis.

Pärnu Muuseum (84), Rahvusarhiivi Filmiarhiiv (85), Eesti Kaitsevägi (135), Eesti Ajaloomuuseum (165), Eesti Rahva Muuseum (166–167), Anu Lepp (87).

Wikimedia Commons: Felix Maschek (31), Strawberry on Vanilla (42), Jon Åslund (55), Ines Zgonc (61), Olpl (74), Hohum (116), Ramy Raoof (128), Bundesarchiv (145), Gerald Praschl (146), Fanny Schertzer (153), Michael Büker (154–155), Harald Kivinurm (162–163), Christophe Marcheux (180), USA armee (219).

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9949-9539-5-0

Autoriõigus: Maurus Kirjastus OÜ, 2014

Tartu mnt 74, Tallinn 10144, üldnumber: 697 1011, mobiil: 5919 6117

www.kirjastusmaurus.ee

tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

Õpiku kasutajale

Lähiajaloo III kursuse õpik esitab ajalugu põnevates kontekstuaalsetes seostes ja avardab õppija silmaringi.

Kujunduslikus mõttes on õpiku paarislehekülg üks tervik. Et luua tähenduslikke seoseid, on lehekülje servadele asetatud viited **aime- ja ilukirjandusele** ① ning **filmidele** ②. Seejuures on maksvaks põhimõte, et vajalik info peab olema nähtav ja kättesaadav asjakohastes ning mõttekates seostes.

Peatüki sisu puudutavad **ülesanded** paiknevad peatüki lõpus. Sinisega markeeritud küsimused ③ on koostanud Rocca al Mare Kooli õpilane Marilyn Mägi. Ülejäänud küsimuste ④ autoriks on Tarvo Siilaberg. Õpiku lõpus paikneb mõistesõnastik.

Õpik on kujundatud ja illustreeritud ajakohaselt ning see toetab õpitulemuste saavutamist.

4.4

AAAFRIKA 20.–21. SAJANDIL

Mis on Aafrika eripära?

Aafrika on nii pindalalt kui rahvaarvu suuruselt teine, hõlmas kirevat kultuuri, kus on ristunud muistsed tsivilisatsioonid moderniteadega, alates Vana-Egiptuse kultuuripärandist, loates kaasaegse Lõuna-Aafrika Vabariigiga, piirkond, mis rassistiselt, keeleliselt, kultuuriliselt ja usuliselt väga mitmekesine. Üldises plaanis võib jagada Aafrika kaheks, teinest väga erinevaks piirkonnaks: Põhja-Aafrikaks ja Saharilõunasse jäävaks Aafrikaks. Põhja-Aafrikas domineerivad araablased ja araabia keel ning islami usk ning kultuur kuulub see pigem kokku Lähis-Idaga. Lõunapoolses aga elavad valdavalt mustanahalised afriklased (nekes jagunevad sadade erinevaid kultuure kandvate

Karja H. ②
Aafrika ümber
eesti keele
trükkimise. Tartu
Ülikooli Kirjastus,
2009.

Kaemia küla, 2011.

kõnelevate rahvaste ja hõimude vahel. Et üksikasjalikult jätkuvalt asjaajamiseks euroopa rikkas ka bantu keelte hulka kuuluvat suhikutugevate araabia ja euroopa keelte mõjude vaatlemegi nn musta Aafrikat, mida on hõlmatuma elanike vahavärv järgi.

190

Vaatamata totalitaarsete riikide sarnasusele, olid nad sageli vaenujalal ja mõnikord sõjas. Maailmavallutustlike ambitsioonide tõttu olid nad omavahel konkurendid, samuti oli üksikseid tõrjumise vähepiiraseks õigusteks karmide meetmete rakendamisel. Vähestele juhtudel, kui suure totalitaarsete riikide on jõudnud üksmeelsele, on sellel olnud maailma rahvastele ja pakt ja II maailmasõda, näiteks Molotovi-Ribbentropi

Lauri Vahre
Absurdi imperium.
Tammerraamat,
2012.

Karikatuur MRP
sõlmimise kohta
Moskvas, 23.
augustil 1939.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Iseloomustage totalitaarset ühiskonda ja tooge seonduvaid näiteid mõnest ③ olisest või praegu eksisteerivast diktatuurirütmist.
2. Iseloomusta parem- ja vasakpoolsel poliitika erinevusi tänapäeva Eesti erakondade näitel.
3. Millised ideoloogiad on teie arvates kõige enam mõjutanud 20. sajandi ajalugu Põhjendage oma arvamust.
4. Kuidas soodustasid Põhjendage oma arvamust.
5. Kas 20. sajandi peamised diktatuurideoloogiad on tänapäevaks hääbunud? Põhjendage oma seisukohta.

„Nõukogude-lugu“
Re. Edens Snow,
2008.

49

Sisukord

Eluolu ja kultuur	7
1.1 20. sajand: perioodid, regioonid, rahvastik	8
1.2 Õigused	16
1.3 Usk ja ateism	26
1.4 Tarbimine ja olme	32
1.5 Massikultuur	38
1.6 Poliitilise, filosoofilise ja majandusmõtte põhijooned	44
1.7 Ideoloogiate muutumine ja tulevik	50
1.8 Vabadus	56
1.9 Rahvuslus	62
1.10 Kommunikatsioon ja üleilmastumine	68
1.11 Vaimsete arengute kajastused kunstis	74
1.12 Poliitiliste olude mõju Eesti kultuurile ja eluolule	82
 Sõja ja rahu küsimus	 91
2.1 Sõda ja suhtumine sõjasse 20. sajandil	92
2.2 Sõdade põhjused	98
2.3 Relvastuse areng 20. sajandil	104
2.4 Võidurelvastumine ja desarmeerimine	110
2.5 Külma sõda ja kahepooluseline maailm	116
2.6 Konfliktikolded ja sõdade tulevik	122
2.7 Rahvusvahelised organisatsioonid ja rahu kaitse	130
 Inimsusevastased kuriteod	 137
3.1 Inimsusevastaste kuritegude juured	138
3.2 Inimsusevastased ja sõjakuriteod	144
3.3 Genotsiid	150
3.4 Eetilised valikud suhtumises diktatuuridesse	156
3.5 Inimsusevastased kuriteod Eestis	162
 Muu maailm	 169
4.1 Koloniaalsüsteemi lagunemine ja selle tagajärjed	170
4.2 Islamimaailma esiletõus. Araabia maad	178
4.3 Aasia 20. ja 21. sajandil	184
4.4 Aafrika 20. ja 21. sajandil	190
4.5 Ladina-Ameerika 20. ja 21. sajandil	196
4.6 Uued vastasseisud – terrorism ja kübersõda	204
 Kokkuvõte	 210
Mõistesõnastik	214

Eluolu ja kultuur

1.1

20. SAJAND: PERIOODID, REGIOONID, RAHVASTIK

Peter Watson.
Kohutav ilu.
20. sajandi
intellektuaalne
ajalugu. Varrak,
2004.

Periodiseering

20. sajandi jagamisel lühemateks perioodideks toetutakse tavaliselt kahele seda sajandit tükeldanud maailmasõjale. Selline jaotus näeb lühidalt välja järgmine:

- I maailmasõja eelsed aastad (mis kuuluvad kokku 19. sajandi lõpukümnenditega ja mida iseloomustab kiire areng ning majanduslik edu peaaegu kogu maailmas; Prantsusmaal ja Belgias nimetatakse seda ka „kuldseks ajaks“, *Belle Époque*);
- sõja-aastad;
- maailmasõdade-vaheline periood (mille ülemaailmne majanduskriis jaotab omakorda kaheks, 1920. ja 1930. aastateks);
- taas sõja-aastad ning
- II maailmasõja järgne maailm.

Viimast, rohkem kui poole sajandi pikkust ajajärku võib edasi tükeldada; kõige üldisem ja tavalisem on eristada kahepooluselise maailma ehk külma sõja ajajärku (1946. aastast kuni NSV Liidu lagunemiseni 1991. aastal) ning külma sõja järgset mitmepooluselise maailma ajajärku.

Kultuurilooline periodiseering oleks mõnevõrra erinev. Sajandi alguskümnenditel algas viktoriaanliku maailma – ülima kombekuse ja spetsiifiliste iluideaalide ajastu – lagunemine. I maailmasõjaga jäeti viktoriaanlik maailm lõplikult seljataha. Sajandivahetuse otsiv ja paljusid *-isme* sünnitanud meelsus jätkus ka 1920. aastatel, kuid mõnevõrra teistsuguses meeleolus. Sõda oli osutunud ootamatult pikaks, veriseks ja inetuks. „Ilusate“ ja ülevate sõdade aeg oli läbi, moodsa sõja sümboliteks said porine kaitsekraav ja gaasimask. Nende rusuvate mälestuste kompensatsiooniks kujunesid 1920. aastad silmatorkavalt lõbujanulisteks ja neid on nimetatud ka „kergemeelseteks“.

1930. aastatel, pärast ülemaailmse majanduskriisi lõppu, näis, et ees ootab majanduslikult edukas ja poliitiliselt stabiilne ajajärk. Kunstikeel muutus helgemaks, kultuuriellu sügenes ebamääraast minevikuihalust. Nii näiteks levis Euroopa riikides, eriti Saksamaal, uuspaganlus, mille üheks ilminguks oli ka Eesti taarausku.

Nõukogude Liidus 1917. aastal alanud kommunistlik eksperiment oli samuti mõnes mõttes tagasipöördumine minevikku. Vana ühiskonda hävitades deklareerisid selle läbiviijad küll täielikku uudsust, uue inimese ja uute väärtusnormide loomist, kuid paiskasid Venemaa tegelikult tagasi arhailise, patriarhaalse ja kohati orjandusliku või pärisorjusliku elukorralduse juurde. Orjusest võib rääkida seoses vangilaagrite, samuti sunnismaisusel põhineva kolhoosikorraga. Kuid kõik see toimus siiski progressi loosungi all.

Modernism jõudis 1930. aastatel uude faasi, aina jõulisemalt tõusis esile juba 1920. aastatel alguse saanud funktsionalistlik arhitektuur. Maailmamajandus oli taas tõusuteel, kuid selle üheks põhjuseks oli suurriikide valmistumine uueks suureks sõjaks.

Funktsionalistlik arhitektuur. Olümpiastaadioni torn Helsingis, ehitatud 1934–1938, arhitektid Toivo Jänntti ja Yrjö Lindegren.

Mida rohkem möödub aega II maailmasõjast, seda enam kogub toetajaid seisukoht, et see oli I maailmasõja teine vaatus, st tegemist oli mõnes mõttes ühe suure maailmasõjaga, mis viidi läbi kahes etapis.

20. sajandi
mõttevoolud. Tartu
Ülikooli Kirjastus,
2009.

Hipide perekond Los
Angeleses, 1967.

II maailmasõja järel kestsid sõjaeelne mood ja esteetika veel umbes kümmekond aastat. 1950. aastate teisel poolel jõudsid arenenumad lääneriigid **heaoluühiskonnani**. Lääne ja tegelikult kogu maailma kultuuriloos algas pööre, mille kõrgajaks olid 1960. aastad. Seda iseloomustas vaimustus tehnika ja teaduse edusammudest, religiooni ja paljude teiste seniste väärtuste hülgamine noore põlvkonna poolt, üldine **optimism** ja lootus sõdadeta ning majanduslikult edukasse tulevikku. Samas ei kadunud hirm üldise tuumasõja puhkemise ees.

Francis Fukuyama.
Ajalo lõpp ja
viimane inimene.
Tänapäev, 2002.

1970. aastatel sai eufooria läbi, maad võttis äraootav hoiak, koguni pettumus. Keskeks eesmärgiks tõusis tarbimine. See jätkus 1980. aastate teise pooleni, mil maailm hakkas taas muutuma. Nõukogude Liidu ja kogu sotsialismileeri kokkuvarisemine 1980.–1990. aastate vahetusel tekitas uue optimismipuhangu – näis, et demokraatia on maailmas lõplikult ja pöördumatult võitnud. Käsikäes tohutute edusammudega infotehnoloogias jätkus see meelsus veel 1990. aastatel, et anda 21. sajandi alguses maad ettevaatlikumatele meeleoludele.

11. septembril 2001. aastal kaaperdasid al-Qā'idah' terroriorganisatsiooni liikmed mitu reisilemnukit, millest kahega rünnati WTC kaksiktorne New Yorgis.

Sümboolseks tõheteks kujunes 11. septembri 2001. aasta rünnak Maailma Kaubanduskeskuse (WTC - World Trade Center) kaksiktornidele New Yorgis. Taas sai selgeks, et maailm ei ole kaugeltki valmis ja võib-olla ei saagi kunagi. Inimkonda ootavad ees ikka ja alati uued probleemid.

Päästjad ja ajakirjanikud WTC kaksiktornide lähistel pärast 11. septembri rünnakuid.

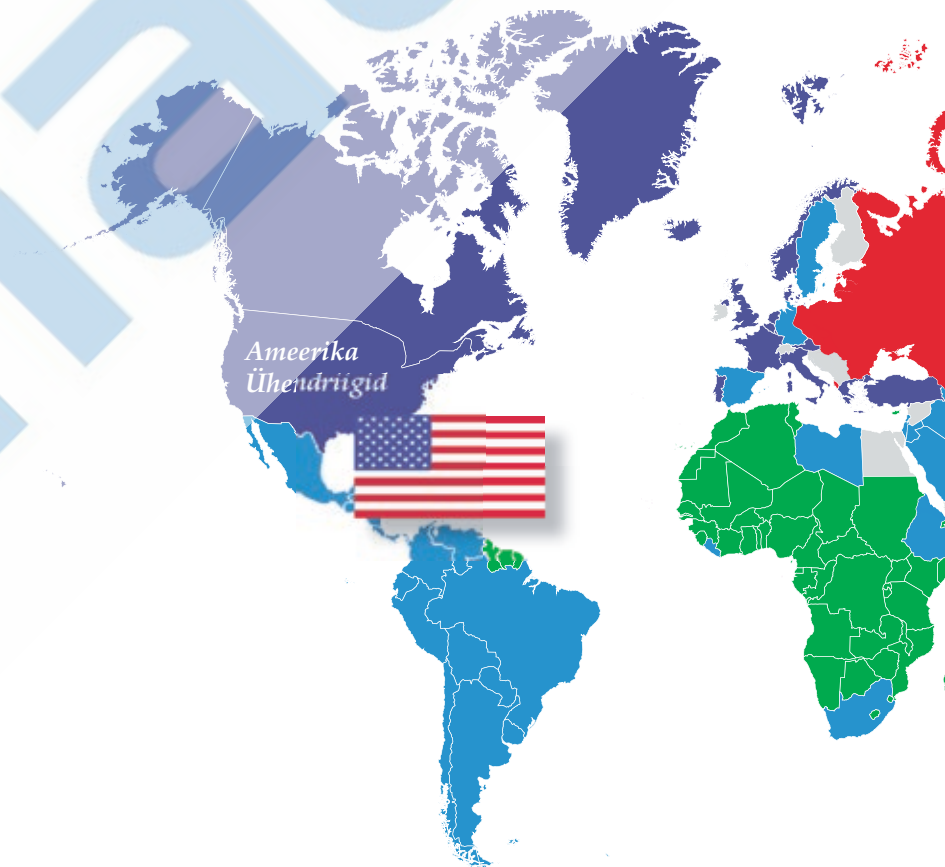
20. sajandi
maailma ajaloo
leksikon. Eesti
Entsüklopeedia-
kirjastus, 1999.

Maailma jagunemine

20. sajandi algust nimetatakse ka imperialismiajastuks. Impeeriume oli küll nähtud juba aastatuhandeid, kuid esimest korda jõuti olukorrani, kus Lääne suurriigid olid enamuse osa maailmast omavahel ära jaganud. Veidi liialdatult öeldes koosnes maailm **emamaadest** Euroopas ja nende **meretagustest kolooniatest**. Suurim impeerium – „kus päike iial ei loojunud“ – oli Suurbritannial. Erandlikku maismaaimpeeriumi kujutas endast Venemaa, samuti Hiina, kuid viimane oli samal ajal pooleldi koloniaalses sõltuvuses lääneriikidest. Ainuke väljaspool Lääne kultuuripiirkonda asuv arvestatav imperialistlik riik oli Jaapan, eriti pärast võitu Venemaa üle sajandi alguses.

Kultuurilises mõttes jagunes maailm Lääne kultuuripiirkonnaks (Euroopa, Põhja-Ameerika, Austraalia ja Uus-Meremaa ning Lõuna-Aafrika), Aasiaks, Aafrikaks, Ladina-Ameerikaks ja pigem Lääne kui Aasia juurde kuuluvaks Venemaaks.

I maailmasõda ja mitme impeeriumi lagunemine tõi kaardile hulga uusi riike (k.a Eesti) ning aitas Venemaal võimule enamlased, mõne aja pärast ka Itaalias fašistid ja Saksamaal natsionaalsotsialistid. Emamaade-kolooniate süsteemis

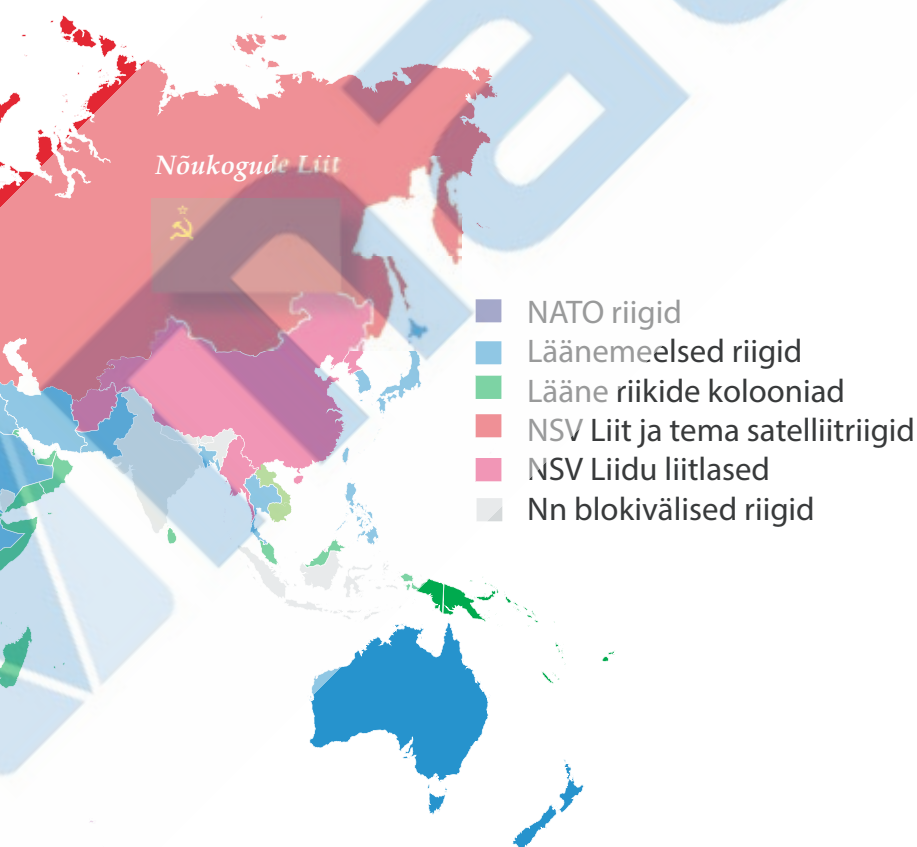

Külma sõja aegne
maailm, 1953.

muutus siiski vähe – oma kolooniad kaotas Saksamaa ja oluline oli ka Türgi (ehk Osmani) impeeriumi lagunemine, mis tähendas uute iseseisvate araabia maade teket senise pool-iseseisva Egiptuse kõrvale. Briti impeerium oli endiselt suurim, maailma võimsaimaks riigiks hakkasid aga tõusma **Ameerika Ühendriigid**.

II maailmasõda jagas maailma ümber hoopis teisiti – **kaheks külma sõja leeriks**, demokraatlikuks ja kommunistlikuks. Koloniaalimpeeriumid hakkasid kiiresti lagunema. Märgilise tähendusega oli India vabanemine Briti ülemvõimu alt 1947. aastal. 1960. aasta kujunes nn **Aafrika aastaks** – iseseisvuse saavutas koguni 17 endist kolooniat, millele järgnevatel aastail ohtralt lisa tuli. Viimasena lagunesid 1970. aastatel Portugali ja Hispaania koloniaalimpeeriumid. Suurbritannia, Prantsusmaa, Holland, Ameerika Ühendriigid ja Hispaania on tänini säilitanud üksikud väiksemad meretagused territooriumid. Kokkuvõttes kujunes välja jaotus esimeseks maailmaks (arenenud lääneriigid), teiseks maailmaks (nn sotsialismileer) ja kolmandaks maailmaks (ülejäänud maailm, sh endised koloniaalmaad).

Eric Hobsbawm.
Äärmuste ajastu.
Lühike 20. sajand
1914–1991. Varrak,
2002.

Teine oluline nihe pärast II maailmasõda oli **araabia maade** rikastumine ja lähenemine, nii et „Araabia maailm“ on muutunud iseseisvaks globaalseks teguriks (nafta, islam). Usu poolest kuuluvad selle juurde ka mitte araabia maad Iraan, Pakistan, Bangladesh, Türgi, Malaisia ja Indoneesia.

Külma sõja perioodil loeti kaheks ainsaks superriigiks Ameerika Ühendriike ja NSV Liitu, viimase lagunemise järel on juhtivaks suurvõimuks jäänud Ameerika Ühendriigid. Kuna see võim ei tähenda kaugeltki maailmavalitsemist, nimetatakse tänast maailma ka **mitmepooluseliseks**. Näiteks on majanduses ja rahanduses juba Ameerika Ühendriikidele konkurentsi pakkumas Hiina, veel enam aga Kagu-Aasia tervikuna (lisaks Hiinale Jaapan, Lõuna-Korea jt). Euroopas on toimunud kiire integratsioon, mille tulemusel saab suurvõimuks, vähemalt majanduslikus mõttes, pidada ka Euroopa Liitu. Suur osa Aafrika riike vaevleb vaesuse ja halva valitsemise käes, silmatorkavat arenguhüpet ei ole sooritanud ka Ladina-Ameerika.

Maailma rahvastik

Hoolimata kahest laastavast maailmasõjast iseloomustab 20. sajandit maailma rahvastiku enneolematult kiire kasv. 1900. aastal elas maailmas 1,65 miljardit inimest, 1950 – 2,5 mld; 1975 – 4 mld; 2000 – 6 mld ning 2012. aastal ületas maailma rahvaarv 7 miljardi piiri. Suurima rahvaarvuga riigid on Hiina (1,36) ja India (1,21).

On selge, et elanikkonna kasv ei saa jätkuda lõputult. Seda tõsiasi märgiti juba 1960. aastail, kui paranenud elutingimused tõid lääneriikides kaasa nn beebibuumi. Keset optimistlikke meeleolusid hakati märkama ka globaalseid ohte ja demograafiline plahvatus oli üks neist. Paranenud toitlustusolud ja tervishoid põhjustasid veelgi järsema sündimuse kasvu mahajäänud maades. Näis, et rahvastiku kasvule võivad piirid seada vaid meie planeedi ressursid, st rahvaarvu kasvu hakkab ühel hetkel piirama nälg.

Healuühiskondade järgnev käekäik aga näitas, et heaolu ja sotsiaalse turvatunde kasv mõjutab väärtushinnanguid ning toob pikemas perspektiivis kaasa hoopis iibe languse. 21. sajandiks on enamikus kõrgeltarenenud riikides iive muutunud

negatiivseks, mis tekitab küsimuse, kas heaoluühiskond on üldse jätkusuutlik. Senise majandusmudeli ja sotsiaaltoetuste süsteemi püsimiseks vajavad arenenud riigid pidevat rahvastiku sissevoolu, mille kaugemad tagajärjed on teadmata. Sama ebaselge on, kas, millal või millistel asjaoludel pidurdub rahvastiku juurdekasv märgatavalt neis peamiselt Aafrika ja Aasia maades, kus see on praegu väga kiire, ehkki iive on ka seal varasemaga võrreldes juba langemas.

Riigipiiride ületamine on lihtsam kui varasematel aegadel, liiklemine kiirem ja odavam. Seetõttu suureneb surve madala iibe, kuid kõrge elatustasemega riikidele. Arenenud riikide rahvastik muutub etnilis-keeleliselt järjest heterogeensemaks. Puhtaid rahvusriike, nagu neid esines 20. sajandi teise pooleni, enam peaaegu polegi.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Milliste tegurite alusel võib maailma riike 20. sajandi sündmuste valguses rühmitada? Milline neist liigitusviisidest võiks olla kõige olulisem? Põhjendage.
2. Tooge välja kaks peamist 20. sajandil toimunud põhimõttelist muutust inimeste maailmatunnetuses ning mentaliteedis.
3. Milline 20. sajandi sündmus on toonud kaasa kõige suuremaid muudatusi? Põhjendage oma seisukohta.
4. Kuidas mõjutasid maailmasõjad 20. sajandi kultuuriloolist arengut? Kinnitage oma arvamust näidetega.
5. Mille poolest erineb tänapäeval lääneriikide positsioon maailmas sajanditagusest ajast? Põhjendage oma arvamust.

1.2

ÕIGUSED

Bryan Magee.
Filosoofia lugu.
Varrak, 2000.

Richard Beymer ja
Natalie Wood filmis
West Side Story,
1961.

Individualism ja kollektivism

Euroopa kultuuri läbivaks jooneks hiljemalt alates renessansi-ajast on olnud **indiviidi emantsipatsioon** ehk iseseisvusmine. Järk-järgult murenesid köidikud, mis sidusid üksikisikut tema kogukonnaga ja allutasid selle reeglitele.

Niisugune kogukond oli küla, käsitöölise tsunft, kiriku-kogudus jne. Kogukondlik kuuluvus oli astmeline – inimese vahetu kogukond (nt tsunft) oli suurema kogukonna osa (linna kodanikkond), see omakorda veel suurema osa (linnade liit, kõrgema valitseja alamad). Lõpuks luges kristlik Euroopa end ka tervikuna kogukonnaks, mis hõlmas kõiki kristlasi (risti-rahvas). Kogukonna liikmena olid inimesel kindlad kohustused, kuid ka õigus abile ja toetusele. Väljaspool kogukonda oli inimene kaitsetu ja õigusteta lindprii.

Lisaks köitsid indiviidi perekondlikud sidemed, näiteks vane-mate tahe, mis abiellumise puhul tavaliselt dikteeris abikaasa

valiku, samuti sugulus-sidemed laiemalt. Ka Euroopa kultuuri raamesse on mahtunud teatav annus klannisuhteid (nt Šotimaal ja Itaalias, aga ka mujal). Klassikaline näide suguvõsade vaenust on William Shakespeare'i tragöödia eri klannidesse kuulunud armunutest Romeost ja Juliast – selle loo 20. sajandi versioon on muusikal pealkirjaga „West Side Story“. Kuid klann ühtlasi ka kaitses oma liiget ja pakkus teatavaid sotsiaalseid tagatisi.

Indiviidi raamivad ja siduvad kollektiivsed köidikud on mujal maailmas enamasti märksa tugevamad kui Euroopas. Nii muhameedlikus, hinduistlikus, budistlikus kui ka taoistlikus ühiskonnas pole indiviid kaugeltki iseseisev, seda ka tänapäeval. Luterliku kultuuritaustaga põhjaeurooplasele, nagu seda on ka eestlased, tundub rõhuv enamik maailma ühiskondadest harjumatu kollektivistlikuna.

18. sajandil, ratsionalismi- ja valgustusajal, hakati järjest enam toonitama inimese võimalusi iseseisvalt tegutseda, näiteks tegelda mingi käsitöövaldkonnaga väljaspool tsunfti. Järglül võitlesid noored kätte õiguse valida ise elukaaslast – seda propageeris ju ka Shakespeare juba 16. sajandi lõpul. Kuid 20. sajandisse astus Euroopa kultuur siiski alles üsna konservatiivsena ja ehkki indiviidi õigused olid Euroopa arenumates riikides varasemaga võrreldes määratult laienuud, hoidsid traditsioon ja majanduslik paratamatus inimesi endiselt oma perekonna ja kogukonna küljes kinni.

Kuid pärast II maailmasõda tugevnesid indiviidi emantsipeerumise tendentsid märgatavalt. Märgilise tähendusega oli üks prantsuse filosoofi Jean-Paul Sartre'i avalik loeng, mille ta pidas 1945. aastal Pariisis. See pani aluse eksistentsialismile, mis rõhutas inimese üksiolekut talle võõras maailmas. Eksistentsialismist sai sõjajärgse Euroopa moefilosoofia.

„„Selles Jumalata maailmas,“ ütles Sartre, „pole meil muud võimalust, kui ise valida oma väärtused, ja ses mõttes nad ka luua. Kuid nii tehes me paneme ühtlasi paika oma elu alusreeglid. Ja seda tehes määrame me tee, mida mööda saab arenema meie isiksus: me loome ennast.““ (Bryan Magee, Filosoofia lugu.)

Olukord muutuski põhimõtteliselt 1950. ja 1960. aastatel heaoluühiskonna saabumise ja üldise kultuurilise murranguga. Veidi lihtsustatult öeldes lasi noorem põlvkond endisaegsetest kohustustest ja piirangutest lahti ja nende vanematel polnud enam võimu, et noori varasemate tõdede juurde tagasi sundida (nn **põlvkondade konflikt**).

Jean-Paul Sartre.
Eksistentsialism on humanism. Varrak, 2007.

Muidugi on põlvkondade vahetumine toonud kaasa erimeelsusi ja mässumeelt ka enne ja pärast seda aega, kuid 1950.–60. aastate põlvkondade konflikt tõuseb teiste põlvkonna vahetuste seast siiski esile. Nii põhjalikku paradigma muutust *nii lühikese aja jooksul* ei olnud Lääne tsivilisatsioon veel kogenud ega ole midagi samaväärset toimunud ka hiljem.

Tudengite meeleavaldus Pariisi ülikooli juures, 1968. Pariisis vallandusid 1968. aastal ulatuslikud noorte-rahutused, mille eestvedajaks said peamiselt üliõpilased. Ehkki majanduslikus mõttes puudus Läänes toona n-ö revolutsiooniline situatsioon, oli ometigi põhjust protesteerida vanema põlvkonna põhimõtete, eesmärkide, sündsustunde jm vastu. Alates 1968. aasta sündmustest on järjest lõhutud kodanliku moraali ja eelkõige seksuaalmoraali norme.

Mark Kurlansky.
1968 – aasta, mis raputas maailma.
Olion, 2009.

Noored hülgasid keskealiste moe, kujunes välja omaette noortemood; noored hakkasid kasutama rasestumisvastaseid vahendeid, võites sellega vabaduse oma isikliku elu planeerimisel; massiline autostumine lõi avaramad võimalused kohtumiseks ja suhtlemiseks vanemate inimeste juuresolekuta; noored kolisid vanemate juurest ära ja rajasid mujal uue kodu. Enesekeskse ja äärmuslikult individualistliku (et mitte öelda egoistliku) väärtussüsteemi jõuliseks manifestatsiooniks oli Peterburis sündinud ameerika kirjaniku Ayn Randi 1957. aastal ilmunud menuromaan „Atlas kehitas õlgu“. Oma individualistlikku filosoofiat nimetas autor objektivismiks. Vastastikuste kohustuste nõrgenemisele aitas kaasa ka riiklike pensionisüsteemide sisseseadmine, millega laste traditsiooniline kohustus hoolitseda oma eakate vanemate eest oluliselt vähenes või (jõukamates ühiskondades) sama hästi kui kadus. Sellel on olnud ilmne negatiivne mõju iibele.

Indiviidi emantsipeerumise üheks avaldumisviisiks on olnud pidevad nõudmised tühistada see või teine piirav norm, teiste sõnadega – indiviidi õiguste laienemine. Igal inimesel peab olema õigus valida elukohta, tegevusala, usku, abikaasat jne. Need printsiibid on Lääne kultuuris nüüdseks üldtunnustatud.

Inimõigused

1948. aasta 10. detsembril võttis ÜRO Peaassamblee vastu **Inimõiguste Ülddeklaratsiooni**. Sellele olid teed rajanud nii inglaste Magna Charta Libertatum (1215) ja Habeas Corpus Act (1678), ameeriklaste iseseisvusdeklaratsioon (1776) kui ka prantslaste inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon (1789). Kõigis nimetatud dokumentides tegeldakse aina süvenenult indiviidi kaitsmisega valitsejate vägivalla eest. Kuid laiemalt võttes on inimõigused nagu ka individualism terve Lääne tsivilisatsiooni üldise arengukäigu – vähemalt renessansiajast saadik – loogiline tulemus. Kas pidada seda saavutuseks või allakäiguks, või näha siin nii üht kui teist, on eraldi küsimus.

*Piibe Jõgi. Õigus
ja eetika: teooriad
õigusest ja õiglusest
20. sajandi
õigusfilosoofias.
Juura, 1997.*

*Eleanor Roosevelt
tutvustamas
Inimõiguste
ülddeklaratsiooni,
1948. E. Roosevelt
oli üks selle teksti
autoreid.*

*Rahvusvahelised
inimõigused ja
nende kaitse. Åbo
Akademi Ülikooli
Inimõiguste
Instituut, 2001.*

Need printsiibid polnud Eestiski tundmatud ja väljendit „inimese õigus“ kasutas juba Carl Robert Jakobson oma esimeses isamaakõnes 1868. aastal. Kuid ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni võib sellegipoolest pidada epohhiloovaks, sest sellest peale on inimõiguste mõiste kiiresti laienenud, hõlmates tänaseks põhimõtteid, mida veel 20. sajandi keskelgi inimõiguste alla ei liigitatud.

1950. aastal kirjutati Roomas alla ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni Euroopa Nõukogu põhjapanevale dokumendile „**Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon**“, mis on nüüdseks kujundanud Euroopa nägu ja mõttealaadi juba üle poole sajandi. Sellega liitus terve iseseisev Euroopa Sotsiaalharta, mis esialgsel kujul võeti vastu 1961. ja täiendatud kujul 1996. aastal.

Sotsiaalharta kajastab üldist tendentsi – kui kunagi nõuti võrdsaid õigusi, siis järjest enam nõutakse tegelikku võrdsust. On kujunenud arusaam, et mitmesuguste juriidiliste õiguste kõrval, nagu õigus ausale kohtupidamisele või seaduse kaitsele, on inimesel ka teatavad sotsiaalsed õigused, näiteks „väärikaile“ elutingimustele. On ilmne, et selline määratlus on väga ebamäärane ja võimaldab inimõigusteks liigitada pea-aegu mida tahes.

Ka jätavad alusdokumendid selgitamata, kellel konkreetselt on kohustus need õigused indiviidile tagada ja kuidas see sobib kokku kohustatud isiku inimõigustega. Lihtne näide: kui igapähe on õigus valida elukutset ja igapähe on õigus saada haridust, siis kuidas tagada õigus haridusele olukorras, kus keegi ei soovi töötada õpetajana?

Inimõiguste vallas ja ka Euroopa tegelikkuses on poole sajandi jooksul toimunud veel üks oluline muutus ja see puudutab arusaama sellest, kuidas mõista inimese õigust elule. 1950. aasta inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni algtekstis öeldakse selgelt, et „kelleltki ei või tahtlikult võtta elu, välja arvatud kohtuotsuse täideviimisega, mis järgneb süüdimõistmisele kuriteos, mille eest seadus näeb ette taolise karistuse“, mis tähendab, et surmanuhtlus oli tollal olemas ja see polnud vastuolus inimese õigusega elule. 1983. aastal Strasbourg'is vastu võetud protokollis nr 6 on kirjutatud